

Martin Haars opende de studiedag in de Koninklijke Schouwburg Den Haag | © JIM KLINKHAMER |

Studiedag in Koninklijke Schouwburg levert concrete aanbevelingen op

Portaalzone ter discussie

Wat doen we met de huidige inrichting van de portaalzone? Welke rol speelt die zone met zijn toneellijst, portaalbrug en manteaus? Welke alternatieven zijn er? Daarover ging de studiedag van de VPT op 18 mei in de Koninklijke Schouwburg Den Haag. Behalve ontwerpers, technici en architecten namen ook dramaturgen, regisseurs en acteurs aan de discussie deel. Aan het eind van de dag lagen er concrete aanbevelingen.

De dag gaat 's morgens van start op het toneel van de Koninklijke Schouwburg Den Haag, in het decor van de *Faust* die het Nationale Toneel hier speelt. Gastheer is Martin Haars, hoofd techniek van de schouwburg. Hij neemt de gelegenheid te baat om in vogelvlucht iets over de geschiedenis van de Koninklijke Schouwburg te vertellen en leidt de dag in met een terugblik op de portaalzone-discussie die al woedt sinds 2008. Voor de technici van de theaters hoeven we niets te veranderen, zij zijn vrijwel unaniem tevreden met de huidige situatie. Een belangrijk deel van de reizende technici is het daar niet mee eens. Zij ervaren de huidige portaalzone als een obstakel. Onder de ontwerpers leeft dat gevoel nog veel sterker. Lichtontwerper Maarten Warmerdam zei in een rondetafelgesprek eerder dit jaar, 'dat het toch gek is, dat we een geweldige en gebruiksvriendelijke voorziening hebben voor een lichtpositie die zelden of nooit gebruikt wordt.' Wat hem betreft mag de hele portaalzone op de schop. Deze dag is bedoeld als gesprek tussen alle betrokkenen: ontwerpers en technici, maar ook acteurs, dramaturgen, regisseurs en architecten. Hen wordt ook gevraagd om mee te denken over concrete oplossingen. Aansluitend schetst architecte Caroline Noteboom het historisch perspectief van de portaalzone. Zij laat zien dat de toneellijst de verbinding vormt tussen het bekende en begrensd aan de ene kant, en het oneindige en onbegrensd aan de andere kant. Aan de toneellijst en de manier waarop we theater maken en beleven zit een lange geschiedenis vast met veel tradities. Bij het gesprek over de portaalzone zal dat ook blijken.

Na deze inleidingen is het woord aan de ontwerpers en uitvoerenden. Journaliste Annette Embrechts ondervraagt hen over hun visioenen en over de obstakels die zij tegenkomen bij het realiseren daarvan. Klaus Bertisch en Rezy Schumacher, beiden dramaturg, beklemtonen dat de toneellijst een belangrijke functie heeft, of die nou bewust doorbroken wordt of niet. De lijst schept afstand en dat is volgens Schumacher iets essentieels in het theater. Het theater heeft een publieke functie. Het grote, de mededeling is van belang. Dat vraagt om afstand. Natuurlijk kun je die

lijst doorbreken, dat is een inhoudelijke keuze. De *Faust* van het Nationale Toneel is een goed voorbeeld. Scènes die klein en intiem zijn worden vóór de lijst gespeeld, dicht bij het publiek. Grotere scènes vragen om meer afstand en worden achter de lijst gespeeld. In een voorstelling schets je een hele wereld. De toneellijst helpt om die wereld te tonen. Volgens regisseur Marcel Sijm zie je dat juist bij deze *Faust* heel goed. 'De lijst is juist hier duidelijk aanwezig omdat hij doorbroken wordt'. Wat gebeurt er als de lijst letterlijk wordt doorbroken door hem helemaal weg te halen? Een mogelijk gevolg is dat de theatertechniek heel zichtbaar wordt. Die zichtbaarheid is een artistieke keuze, een keuze hoe je met de illusie van de voorstelling wilt omgaan. Rezy Schumacher vindt dat die discussie vooral te maken heeft met de tijdgeest, net als het gegeven dat de

'Klaus Bertisch vraagt aan Jan Versweyveld of hij alleen maar Rabozalen wil. Het antwoord is nee'

jongere generatie theatermakers onvoldoende kiest voor de grote zaal. 'De huidige docenten hebben zichzelf vrijgevochten uit de grote zaal en dat geven ze mee aan hun studenten. Maar we moeten niet vergeten dat toneel altijd een gefantaseerde wereld is, een illusie die een zekere afstand nodig heeft. Om die reden is het belangrijk dat gespeeld kan worden op een verhoging en dat er afstand is, waardoor acteurs als het ware uitvergroot worden.' Zij is geen voorstander van het zonder meer weghalen van de hele portaalzone met toneellijst en al.

De ervaring van actrice Roos Eijmers sluit hier goed bij aan. Zij ondervond het verschil tussen grote en kleine zaal aan den lijve in de voorstelling *Dat Smoel*, die zowel 'in de lijst' als in een vlakke vloerzaal stond, en zelfs op Lowlands. In de zaal met de lijst bleken de thema's van de voorstelling beter over te komen, in de vlakke vloerzaal juist de emotie. Voordeel van de vlakke vloer is dat je het publiek kan zien en dat er meer contact is. De lijst blijkt de gelaagdheid van de voorstelling te versterken, maar kan de emotionele beleving in de weg zitten.

Flaters

Scenograaf Jan Versweyveld heeft aan de wieg gestaan van de nieuwe Rabozaal van de Stadsschouwburg Amsterdam. Dat moest een zaal worden zonder overgang tussen publiek en toneel, een zaal zonder lijst, maar géén vlakke vloerzaal. Versweyveld kiest bewust voor een hoogteverschil tussen eerste rij en toneel, juist om het publiek dichterbij te kunnen brengen. De zichtlijnen zijn door dat hoogteverschil ook beter. Maar de traditioneel ingerichte portaalzone is in zijn ogen een opeenstapeling van architectonische flaters. 'Om te beginnen het brandscherm waar je niet onder mag bouwen, en dan een portaalbrug en manteautorens. Allemaal obstakels die de afstand tussen publiek en voorstelling direct vergroten.'

Een ander belangrijk verschil tussen Rabozaal en traditionele zalen is de zaal-

vorm. Architect Onno Greiner stelde dat een goede theaterzaal een eivorm heeft, zodat de aandacht van het publiek als vanzelf naar het midden van de portaalzone geleid wordt. Dáár ligt de focus, dáár moet je spelen. In de Rabozaal is dat anders. Daar is het hele toneel speelbaar. Probleem is wel dat veel voorstellingen na de première op reis gaan naar traditionele zalen. Klaus Bertisch vraagt aan Jan Versweyveld of hij alleen maar Rabozalen wil. Het antwoord is nee. 'Op zich is de lijst ok, maar haal alsjeblieft alles weg wat er aan techniek achter zit. In De Singel in Antwerpen zijn ooit de manteautorens weggehaald voor een productie. Ze zijn nooit teruggeplaatst, want ze worden niet gemist.'

Marcel Sijm denkt niet dat nieuwe zalen zoals de Rabozaal gelijk voor meer contact met het publiek zorgen. Dat hangt toch vooral van regie en spel af. En het is ook de vraag of dat altijd wenselijk is. 'Toneel is de kunst van het tonen.'

In de weg

Wat betekent het voor het reizen als je monteert in de Rabozaal? Versweyveld: ►

‘Vroeger speelden we eenderde van de voorstellingen in Amsterdam en de rest in het land. Nu is het andersom. We zijn kieskeuriger geworden. Reizen is slopend, maar het zou jammer zijn als het unieke systeem van reizen losgelaten wordt. Wel loop je soms in zalen tegen ruimtelijke beperkingen aan, omdat al die troep in de weg zit.’ Van hem mag het allemaal weg. Lichtontwerpers Reinier Tweebeeke en Maarten Warmerdam vinden dat ook. ‘Haal maar weg. Dat lost zich wel op. Geen enkel probleem,’ aldus Tweebeeke. En dan meer flexibiliteit ervoor terug, zegt Maarten Warmerdam. ‘Geen portaalbrug en geen manteauteurens, maar decortrekken graag tot helemaal vooraan.’

Architect Jim Klinkhamer is het daar mee eens. ‘Zonder portaalzone heb je meer mogelijkheden. Ik kan onder de indruk zijn van iemand die me raakt, iemand die het toneel vult, hoe groot dat ook is. Als we de portaalzone kwijtraken gaat het echt niet alleen om emotionele beleving. Het mythische van een voorstelling kan heel goed overeind blijven. Daarvoor heb je geen portaalzone nodig.’

Akoestisch adviseur Margriet Lautenbach pleit voor een zo ‘dun’ mogelijke portaalzone. Immers, hoe dieper die zone, hoe groter de afstand die de acteur moet overbruggen naar het publiek. ‘Onze stembanden zijn klein, de zaal is groot en de acteur staat in een akoestisch ongunstige ruimte. De toneeldoeken absorberen het geluid. En toch moet die stem tot de laatste rij hoorbaar zijn. Het helpt dat de menselijke stem

een zekere richtwerking heeft, maar het blijft een uitdaging om zonder versterking overal verstaanbaar te zijn. Maak de portaalzone dus zo dun mogelijk.’ Lautenbach wijst ook op het nadeel van (nog meer) techniek buiten de lijst. ‘Een veel benutte mogelijkheid bij een ‘dikke’ portaalzone is het maximaal gebruik maken van het voortoneel om de acteur dicht bij het publiek te krijgen. Nadeel is dat daarvoor eigenlijk techniek boven het voortoneel wenselijk is. Maar als je dat gaat uitbouwen, wordt de toneellijst ineens een insnoering halverwege het toneel, en zit de lijst het geheel pas echt in de weg.’ Haar stelling is dan ook dat het dicht bij elkaar brengen van acteur en publiek het beste lukt door de portaalzone zo beperkt mogelijk te houden. ‘Beperk de portaalzone tot de lijst, met slechts een klein voortoneel. Het publiek moet naar het podium, niet andersom.’

Flexibel zijn

Voor geluidsontwerper Dennis Slot is niet de lijst het probleem, maar de huidige inrichting van de portaalzone. Dat zou veel flexibeler kunnen. Zijn collega Jorg Schellekens wijst erop dat naast het fysiek verkleinen van de afstand tussen spelers en publiek, ook andere manieren worden toegepast om dicht bij het spel van de acteur te komen, zoals (extreme) close ups met camera’s en het al dan niet extreem versterken van stemmen. Het laatste liefst wel zonder de opdracht dat het vooral niet versterkt mag klinken. ‘Sinds er zenders zijn, gaan regisseurs er vanuit dat iedereen overal kan staan. Maar het is belangrijk hoe je die zenders wilt gebruiken. Het moet wel een keuze zijn.’ En men moet zich dan ook bewust zijn van de consequenties van die keuze, zegt Dennis Slot. ‘Als je zenders gebruikt, heb je luidsprekers nodig. In de eigen decorlijst van *Peticoat* passen maar weinig luidsprekers, maar er zijn wel veel zangers en musici te versterken. Het is zaak om rekening mee te houden met het gewicht van die luidsprekers, met de ruimte om ze te monteren.’ Is het dan nodig om alle geluidsapparatuur zelf mee te nemen? Het antwoord is ja, specifieke en ingewikkelde apparatuur moet je zelf meenemen. Je wilt niet afhankelijk zijn van wat toevallig beschikbaar is. ‘Daarom is het des te han-

diger als er minder techniek in de portaalzone aanwezig is,’ aldus Dennis Slot. Wat moet een theater aanbieden aan bezoekende gezelschappen? Versweyveld vindt het prettig als een theater leeg is. ‘Het is vervelend als het vol hangt en stoffig is.’ Maar hij pleit er niet voor dat producties zelf met meer techniek gaan reizen. ‘Nee, een receptief theater moet juist zeer veel in huis hebben om veel mogelijk te maken.’ Tweebeeke: ‘Ik begrijp dat je een leeg toneel wilt, maar dan maak je de huistechnicus gek. Morgen moet alles weer op zijn plek hangen voor de volgende voorstelling.’ Volgens Hugo van Hulst, hoofd techniek van de Stadsschouwburg Amsterdam, valt dat mee. ‘In de Rabozaal zijn losse manteauteurens die weg kunnen. Ze zijn tot nu toe drie of vier keer gebruikt, alleen door Franse en Engelse gezelschappen. Voor veel vertraging heeft dat niet gezorgd.’ Vast installeren hoeft volgens hem niet. ‘Als je een brug wilt, kun je die ook los in trekken hangen.’

O oplossingen en aanbevelingen

‘s Middags worden werkgroepen gevormd die zich buigen over concrete oplossingen. Is het mogelijk om tegemoet te komen aan alle wensen? Hoe zorg je voor meer flexibiliteit? Zo divers als de meningen in de ochtend waren geweest, zo eensgezind is men ‘s middags over mogelijke oplossingen.

1. Brandscherm verwijderen waar mogelijk. In veel zalen hangt nog een brandscherm, terwijl dat wettelijk niet vereist is. In nieuwe zalen geen brandscherm.
2. Portaalbrug kan weg.
3. Manteauteurens kunnen weg.
4. Voordoek flexibel maken. Dat wil zeggen, zorg dat je het vrij eenvoudig kunt omhangen naar een andere trek.
5. Verrijdbare trussen met schijnwerpers gebruiken om lichtposities te maken waar gewenst.
6. Voorzie in bouwkundige openingen of ophangmogelijkheden voor luidsprekers, ook verder de zaal in.
7. Trekkenveld uitbreiden tot aan de prosceniumwand. En bij nieuwbouw het uitbreiden van de toneeltoren zodat het trekkenveld doorloopt boven de orkestbak.
8. Toneelopening vergroten en verkleinen met behulp van vakken die worden

Met dank aan de genodigde deelnemers aan de studiedag:

- **Martin Haars**, hoofd techniek Koninklijke Schouwburg
- **Klaus Bertisch**, dramaturg Het Muziektheater
- **Roos Eijmers**, acteur NT
- **Annette Embrechts**, recensent de Volkskrant
- **Jim Klinkhamer**, Jonkman Klinkhamer
- **Margriet Lautenbach**, Peutz BV
- **Caroline Noteboom**, Theateradvies BV
- **Rezy Schumacher**, dramaturg NT
- **Marcel Sijm**, regisseur
- **Dennis Slot**, geluidsontwerper
- **Jorg Schellekens**, geluidsontwerper
- **Reinier Tweebeeke**, lichtontwerper 2Bke Licht
- **Jan Versweyveld**, Scenograaf TA
- **Maarten Warmerdam**, lichtontwerper theatermachine

Impressie van een portaalbrug, met dank aan Klaas Spoelstra en Jan-Anne Schreuders van De Flint | FOTO: © ROB ACKET |

opgehangen aan de gewenste trek. De lijst wordt zo flexibel in grootte én in positie.

Bezwaren

Is het zo eenvoudig? Zijn er geen bezwaren? Kan dat zomaar overal? Is het niet lastig als sommige theaters deze aanbevelingen volgen en andere niet? Ja, zo eenvoudig is het. En ja, natuurlijk zijn er bezwaren. Niet alleen dat we nu eenmaal weerstand hebben tegen elke verandering, maar ook praktische bezwaren. Het niet aanbrengen of verwijderen van het brandscherm is lang niet overal mogelijk. Daarvoor moet in elke situatie de beste oplossing gezocht worden. En de aanbeveling om het trekkenveld uit te breiden tot aan de prosceniumwand, wordt niet door iedereen omarmd. Margriet Lautenbach pleit juist voor een zo dun mogelijke portaalzone met zo min mogelijk techniek, dus niet nog méér techniek. En over het uitbreiden van de toneeltoren is zij evenmin enthousiast: 'Bij uitbreiding van de toneeltoren boven de orkestbak voeg je onnodig volume aan de zaal toe, wat nadelig is voor natuurlijke spraakverstaanbaarheid.' Beter zou zijn om boven de orkestbak (mobiele) klankkaatsers te

hangen - die dan wel weer eenvoudig in te hangen zijn als het trekkenveld doorloopt. Nog een serieus bezwaar: de kosten. Het slopen van de portaalbrug en manteautorens is niet erg kostbaar, het plaatsen van extra trekken kost natuurlijk wel het nodige. In tijden van bezuiniging zul je daar de handen niet gemakkelijk voor op elkaar krijgen en anders dan bij het automatiseren van de hijsinstallaties is er geen Ar-

beidsinspectie die de verandering afdwingt. Ten slotte, als het gangbaar wordt om de portaalzone anders in te richten, zal er een overgangperiode bestaan waarin het ene theater wel en het andere niet is omgebouwd. Dat lijkt lastig, maar bij de vervanging van de handtrekkenwand is al gebleken dat dit in de praktijk meevalt. Achteraf zijn we die overgangperiode vrij soepel doorgekomen. ◀

Discussie portaalzone, chronologie 2008 - 2011

- Januari 2008

Lezing De Flexibelijst door Karin Vullings tijdens de Vakbeurs Theater techniek

- Maart 2008

De Flexibelijst. Herontwerp van de toneelopening in het lijsttheater. Karin Vullings, Zichtlijnen 117

- Mei 2008

De toneelopening, een reactie. Gerbrand Borgdorff, Zichtlijnen 118

- Juli 2008

De toneelopening, ingezonden reacties. Frits van den Haspel, Gerbrand Borgdorff, Zichtlijnen 119

- September 2008

De toneelopening. Frits van den Haspel, Zichtlijnen 120

- Januari 2009

Portaalzone, bijeenkomst AV-OTT. Niko Bovenberg, Zichtlijnen 122

- Januari 2009

De paradox van de vierde wand. Luc Dhooghe, Zichtlijnen 122

- September 2010

Enquête onder ontwerpers en technici door Theateradvies bv

- November 2010

Hoe verder met de portaalzone, uitkomsten van de enquête. Gerbrand Borgdorff, Zichtlijnen 133

- April 2011

Rondetafelgesprek met ontwerpers onder leiding van Frans Huneke

- Mei 2011

Portaalzone ter discussie. Verslag van het rondetafelgesprek onder leiding van Frans Huneke. Zichtlijnen 136

- Mei 2011

Studiedag VPT in Koninklijke Schouwburg Den Haag